

Копелєв І.Е., Кондратюк С. В. Специфика понятий экономической безопасности предпринимательской деятельности", "экономическая безопасность предпринимательства" и "экономическая безопасность предприятия". Исследованы понятия: "экономическая безопасность предпринимательской деятельности", "экономическая безопасность предпринимательства" и "экономическая безопасность предприятия".

Ключевые слова: экономическая безопасность, экономическая безопасность предпринимательской деятельности, экономическая безопасность предпринимательства, экономическая безопасность предприятия.

Kopelev I. Yu., Kondratyuk S. V. The specificity of concepts "economic security of business activity", "economic security of business", "economic security of the enterprise". The authors researched the concepts: "economic security of business activity", "economic security of business", "economic security of the enterprise".

The generic signs of economic security of any object (enterpriser, business activity, enterprise, business) are: a stable and a settled state of its operation and development; a presence of a set of measures of counteraction internal and external threats; an ability to support these measures and guarantee the stability of development and the achievement of this development goals.

The definition "economic security of business" is wider generic concept, which unify such specific concepts as "economic security of enterpriser", "economic security of business activity" and "economic security of business".

The means of supporting economic security of business are: normative-legal acts, including international ones; means of socio-psychological and informational character; organizational-institutional measures, including operational physical safeguard; regulatory, fiscal, financial-credit, innovative-investment and other elements of state policy; systems of management of economic security on different levels of management hierarchy.

Keywords: economic security, economic security of business activity, economic security of business, economic security of the enterprise.

Надійшла до редакції 26.04.2013

Ю.О. Легеза

кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 347.155

РОЗУМІННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Визначено сутність цивільно-правової відповідальності, виділено її ознаки, розглянуто характер відповідальності. На основі проведеного аналізу судової практики зроблено висновок про особливості притягнення до окремих форм цивільно-правової відповідальності.

Ключові слова: цивільно-правова відповідальність, проценти, неустойка, сутність.

Постановка проблеми. Загальні проблеми юридичної відповідальності неодноразово перебували в центрі уваги науковців-правників, проте, незважаючи на ґрунтовні дослідження, не втратили своєї актуальності. При

цьому наявність різночитань та полісемантичність трактувань поняття цивільно-правової відповідальності посилюються відсутністю його законодавчого визначення, а також дефініцій суміжних понять – «цивільна правосуб'єктність», «цивільно-правова вина», – якими оперують судова практика та юридична наука.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Певні аспекти відповідальності відображено у працях таких вчених, як С.С. Алексєєв, Б.С. Антимонов, О.С. Іоффе, М.С. Малєїн, Г.К. Матвєєв, В.О. Тархов та ін. Серед вітчизняних правників дослідження правової регламентації цивільно-правової відповідальності вивчали, зокрема, Л.М. Баранова, В.І. Борисова, В.М. Коссаєв, Н.С. Кузнєцова, В.В. Луць, В.Д. Примак, І.В. Спасибо-Фатєєва. Як справедливо зазначено в літературі, цивільно-правова відповідальність у порівнянні з іншими видами відповідальності (кримінальною, адміністративною, дисциплінарною тощо) має найвиразніші специфічні ознаки. Наявність різних характеристик цивільно-правової відповідальності зумовлює труднощі в застосуванні загальноприйнятих теоретичних концепцій і висновків.

Головним дискусійним питанням, що дуже гостро стоїть як перед практиками, так і перед вченими, залишається проблема визначення підстав цивільно-правової відповідальності і підстав звільнення від притягнення до неї. Неоднозначно і досі трактуються цивільно-правові положення про застосування норм притягнення до відповідальності у випадку відсутності вини суб'єкта правопорушення. Окремої уваги потребує дослідження форм цивільно-правової відповідальності та розмежування їх із суміжними формами інших видів юридичної відповідальності. Отже, виходячи з визначених дискусійних питань, вбачаємо актуальність обраної теми.

Мета статті – характеристика комплексного теоретичного та практичного підходу до визначення сутності, ознак, видів, форм та підстав цивільно-правової відповідальності, вивчення її особливостей та формулювання висновків та пропозицій, спрямованих на оптимізацію її нормативно-правового регулювання.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні дослідження проблем юридичної відповідальності дозволяють охарактеризувати юридичну відповідальність як складне багатоаспектне явище. Теоретико-правові дослідження, спрямовані на визначення сутності юридичної відповідальності, дозволили виокремити певні її риси. Так, як справедливо зазначає С. С. Алексєєв, сутністю юридичної відповідальності є застосування до винної особи заходів державного примусу за вчинене правопорушення [1, с. 48]. На зв'язку юридичної відповідальності з державним примусом за вчинене правопорушення наполягає і В. В. Лазарєв, підкреслюючи при цьому, що притягнення до відповідальності винної особи пов'язано із зазнанням винним позбавлень особистого (організаційного) або майнового характеру [2, с. 490].

Сучасний теоретико-правовий аналіз концепцій юридичної відповідальності, проведений в працях І. А. Сердюка, дозволив визначити її як «здійснюваний у межах правовідносин добровільно або за рішенням судо-

вого чи іншого юрисдикційного органу та забезпечений державою юридичний обов'язок правопорушника зазнати позбавлення певних цінностей, що йому належали» [3, с. 50].

На сучасному етапі розвитку цивільного права більшість авторів визнають, що цивільно-правова відповідальність повинна, з одного боку, виражатися у негативних наслідках, додатковому обтяженні для порушника, з іншого – мати характер еквівалентного відшкодування заподіяних збитків для потерпілого [4, с. 194; 5, с. 492]. Є. О. Суханов зазначає, що «цивільно-правова відповідальність спрямована на еквівалентне відшкодування потерпілому заподіяної шкоди чи збитків, а її застосування має на меті відновлення майнової сфери потерпілого від правопорушення, але не його безпідставне збагачення. Звідси компенсаційна природа цивільно-правової відповідальності, розмір якої повинен, у принципі, відповідати розміру понесених потерпілим збитків, але не перевищувати його» [6, с. 430–431].

Однак А. Л. Ткачук такий компенсаційний підхід до розуміння сутності цивільно-правової відповідальності вважає занадто вузьким, оскільки в даному випадку відповідальність фактично ототожнюється із відшкодуванням матеріальної шкоди й неможливо обґрунтувати деякі явні заходи відповідальності, зокрема штрафну неустойку.

Тому дослідник зауважує, що компенсаційна сутність цивільно-правової відповідальності в широкому розумінні полягає в захисті будь-якого зумовленого порушенням цивільно-правового зобов'язання законного інтересу управомоченої особи, у чому б він не полягав [7, с. 134]. Цікаво, що, згідно із правовою регламентацією за англо-американським правом, цивільно-правова відповідальність за порушення зобов'язань полягає виключно в компенсації матеріальних втрат кредитора, а не в покаранні несправного боржника. Тому встановлення штрафних неустойок за англо-американським правом не допускається [8, с. 463]. О. О. Отрадна доходить висновку, що, незважаючи на підхід європейського права, штрафну функцію стягнення неустойки не можна обійти увагою, оскільки покарання правопорушника є одним з основних призначень такої відповідальності [9, с. 139].

Отже, головною функцією цивільно-правової відповідальності, що відрізняє її з-поміж інших видів юридичної відповідальності, повинна бути і є компенсаційна функція.

Термін «компенсація» (*compesatio*) перекладається з латини як «відшкодування, винагорода, зрівноваження» і розуміється як відшкодування, зрівноважування, винагорода за щось, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду; покриття витрат, утрат [10, с. 368]. При цьому цивільно-правове регулювання компенсаційної функції відповідальності полягає у необхідності дотримання умови, що відшкодування шкоди не повинно бути умовою безпідставного збагачення управомоченої особи.

Звісно, що цивільно-правова відповідальність виконує й загальні для інших видів юридичної відповідальності функції – регулятивну, інформаційну, охоронну, превентивну, однак головною функцією для неї залишається компенсаційна, яка має майновий характер.

Саме такий майновий характер заходів цивільної відповідальності є,

на нашу думку, специфічною, особливою властивістю цивільно-правової відповідальності. Зобов'язання відшкодування збитків та моральної шкоди, заподіяною порушенням зобов'язання, завжди координується з покладанням на правопорушника «нового» зобов'язання замість невиконаного або додаткового зобов'язання в доповнення до зобов'язання, яке було виконане неналежним чином. Саме з цього в цивільному праві виводиться принцип повного відшкодування збитків, заподіяних правопорушенням. До того ж, наприклад, стосовно стягнення неустойки, зокрема штрафної, не виникає сумнівів у покладенні на правопорушника додаткового зобов'язання. І. О. Покровський влучно зазначав, що «необхідність відшкодувати шкоду буде завжди суб'єктивно відчуватися правопорушником як деяке покарання для нього, але не можна це суб'єктивне відчуття змішувати з істинним об'єктивним завданням цивільно-правового інституту відшкодування шкоди» [11, с. 276].

Наявність ознаки необхідного державного примусу цивільно-правової відповідальності є характерним, як правило, для негативної юридичної відповідальності, тоді як ретроспективна цивільно-правова відповідальність фактично не охоплюється поняттям державного примусу, однак допускається державне регулювання такої відповідальності. Наприклад, статтею 8 Закону України «Про захист прав споживачів» передбачено, що у разі виявлення протягом встановленого гарантійного строку недоліків споживач у порядку та у строки, що встановлені законодавством, має право вимагати: 1) пропорційного зменшення ціни; 2) безоплатного усунення недоліків товару в розумний строк; 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару [12].

Отже, в такому випадку спостерігається ситуація наявності державного регулювання притягнення до відповідальності зобов'язаної особи, і лише при відсутності позитивної реакції з її боку – споживач, як уповноважена особа, може звернутися до суду за захистом свого цивільного права – і тоді притягнення до цивільно-правової відповідальності набуває ознак державного примусу. Натомість кримінальна та адміністративна відповідальність завжди мають державно-примусовий характер і безпосередньо пов'язуються з діяльністю правоохоронних та судових органів державної влади.

Як форми цивільно-правової відповідальності виділяють: відшкодування збитків (ст. 22 ЦК України), компенсація моральної шкоди (ст. 23 ЦК України), сплата неустойки (ст. 624 ЦК України), втрата завдатку (ст. 571 ЦК України), гарантія (ст. 560 ЦК України) та ін. [13, с. 277]. В цілому варто вказати, що форми цивільно-правової відповідальності поділяються на загальні (відшкодування збитків та моральної шкоди (ст.ст. 22, 23 ЦК України), що застосовуються навіть якщо це прямо не передбачено договором або законом на підставі ст. 16 ЦК України [14]), та спеціальні (сплата неустойки, пені, подвійного завдатку), що, як правило, прямо передбачаються законодавством або договором.

Характеристика всіх форм цивільно-правової відповідальності виходить за межі предмета нашого дослідження, однак при цьому розгляд окремих колізій є необхідним для висвітлення законодавчих та правозастосовчих проблем судової та договірної практики.

Так, при притягненні до відповідальності за неналежне виконання грошових зобов'язань можуть стягуватися проценти як плата за користування чужими коштами і відшкодування збитків з метою компенсації кредиторів його втрати. Проценти, за ч. 2 ст. 625 ЦК України, є законною неустойкою (пенею), що стягується за прострочення грошових зобов'язань. Крім цього, деякі вчені визнають проценти річні, за ч. 2 ст. 625 ЦК України, самостійною формою цивільно-правової відповідальності за порушення грошових зобов'язань, дозволяючи тим самим стягувати і договірну неустойку за порушення грошового зобов'язання, і проценти річні, і інфляційні втрати. При цьому залишається невирішеним колізійне питання протиріччя між ст. 551 ЦК України [14] та ст. 231 ГК України [15], оскільки ЦК дозволяє збільшувати законну неустойку в договорі, а ГК не передбачає можливості зміни розміру неустойки, якщо вона встановлена законом щодо певного виду зобов'язань. Необхідно в цьому питанні на законодавчому рівні досягти єдності трактування розміру ставки неустойки.

Крім того, необхідно говорити також про розмежування цивільно-правової відповідальності та господарсько-правової відповідальності. Передусім до застосування господарсько-правових санкцій притягуються спеціальні суб'єкти – учасники господарських правовідносин, якими є суб'єкти підприємницької діяльності та інші суб'єкти господарювання, і, відповідно, специфічна сфера застосування – економічні інтереси останніх. Також варто підкреслити, що елемент державно-правового примусу більшою мірою притаманний господарсько-правовій відповідальності, адже існує ряд законодавчих актів, які прямо встановлюють державно-владні повноваження органів управління, спрямовані на забезпечення контролю за законністю діяльності суб'єктів господарювання. Мова йде, зокрема, про розділ V Господарського кодексу України, Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 5 квітня 2007 року, метою яких є безпосередньо забезпечення законності господарської діяльності. Крім того, для господарсько-правової відповідальності встановлено спеціальний порядок її застосування та визначено специфічний перелік санкцій: відшкодування збитків; штрафні санкції; оперативно-господарські санкції (ч. 2 ст. 217 ГК України) [15].

Є. О. Суханов робить акцент на компенсаційному характері цивільно-правової відповідальності, тому викликає схвалення його визначення цивільно-правової відповідальності як однієї з форм державного примусу, що полягає у стягненні судом з правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій, які перекладають на правопорушника невігідні майнові наслідки його поведінки і спрямовані на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого [6, с. 431].

Однак слід зазначити, що дане визначення не враховує випадки добровільного відшкодування порушником заподіяної шкоди. Серед інших вчених, що дотримувалися такої точки зору, був, наприклад, С. М. Братусь, який під відповідальністю розумів заходи державного або громадського примусу, включаючи примушення боржника до виконання прийнятого на себе обов'язку в натурі [16, с. 83].

Недоліком такої позиції є те, що вона залишає за межею цивільно-правової відповідальності добровільне відшкодування боржником збитків кредиторю чи сплату неустойки. Справді, С. М. Братусь, визначаючи відповідальність як опосередковане примусом використання раніше існуючого чи такого, що знову виник через правопорушення, обов'язку, чітко розмежовує обов'язок, заснований на добрій волі, і пов'язану з примусом відповідальність. Даний автор не вважав заходами відповідальності збитки чи неустойку, що сплачені добровільно, але визнавав такими широке коло правових засобів, реалізованих примусово, в тому числі й реальне виконання зобов'язань [16, с. 82–83].

Ми повністю підтримуємо В. В. Луця, який стверджує, що з такою позицією важко погодитися, бо в такому разі не визнаватиметься відповідальністю добровільна сплата боржником сум неустойки чи збитків, які він перерахував на користь кредитора платіжним дорученням, і навпаки, відповідальністю вважатиметься примусове виконання добровільно невиконаного обов'язку (наприклад, відібрання речі у боржника) [4, с. 695].

Правозастосовча практика притягнення до відповідальності у формі сплати процентів за несвоєчасне виконання або невиконання грошових зобов'язань виходить з того, що навіть за відсутності прямо передбаченої в договорі норми щодо можливості стягнення процентів зобов'язана особа має за вимогою кредитора сплатити процентне відшкодування за невиконання зобов'язання.

Так, Апеляційний суд Дніпропетровської області, розглянувши матеріали справи № 2/412/2046/12, встановив, що 29.01.2010 р. позивач надав відповідачу в борг строком до 01 липня 2010 р. 4950 доларів США та 50 євро, та з урахуванням того, що відповідач у зазначений строк борг не повернув, позовні вимоги зводяться до вимоги стягнути з відповідача суму заборгованості 40025 грн. 09 коп., 3 % річних від простроченої суми в розмірі 1562 грн. 62 коп., та проценти за користування грошима 5786 грн. 64 коп., а всього 47374 грн. 35 коп. Такі позовні вимоги судом першої інстанції (Жовтневим районним судом м. Дніпропетровська від 08 лютого 2012 р.) були задоволені частково: стягнуто суму заборгованості в розмірі 40025 грн. 09 коп., 3 % річних від простроченої суми в розмірі 1562 грн. 62 коп., а всього 41587 грн. 71 коп., в іншій частині позову відмовлено.

Відмовляючи у задоволенні позовних вимог щодо стягнення процентів за користування грошовими коштами, суд першої інстанції виходив з того, що нарахування процентів не було передбачено змістом договору. Однак Апеляційний суд Дніпропетровської області даний висновок розглядає як неправомірний, аргументуючи, що, згідно з п. 4 ч. 1 ст. 309 ЦПК України [17], підставами для скасування рішення суду першої інстанції і ухвалення нового рішення або зміни рішення є порушення або неправильне застосування норм матеріального або процесуального права.

Так, суд виходив із того, що, відповідно до ч. 1 ст. 1046 ЦК України, за договором позики одна сторона (позикодавець) передає у власність другій стороні (позичальникові) грошові кошти або інші речі, визначені родовими ознаками, а позичальник зобов'язується повернути позикодавцеві та-

ку ж суму грошових коштів (суму позики) або таку ж кількість речей того ж роду та такої ж якості [14]. До того ж, згідно з ч. 1 ст. 1048 ЦК України, позикодавець має право на одержання від позичальника процентів від суми позики, якщо інше не встановлено договором або законом. Розмір і порядок одержання процентів встановлюються договором. Якщо договором не встановлений розмір процентів, їх розмір визначається на рівні облікової ставки Національного банку України. У разі відсутності іншої домовленості сторін проценти виплачуються щомісяця до дня повернення позики. Відмовляючи в задоволенні позовних вимог про стягнення процентів за користування грошовими коштами, суд першої інстанції на зазначену норму Закону уваги не звернув та дійшов помилкового висновку про відмову в задоволенні зазначених вимог.

Тому, беручи до уваги викладене, судова колегія Апеляційного суду Дніпропетровської області дійшла висновку про скасування рішення суду в частині відмови в позові щодо стягнення процентів за користування грошима та ухвалення нового рішення про задоволення позовних вимог в цій частині та стягнення з відповідача на користь позивача процентів за користування грошовими коштами за період з 29.01.2010 р. по 19.10.2011 р. виходячи з облікової ставки НБУ, що становить 5 786 грн. 64 коп. [18].

Висновки. Хотілося б підкреслити, що компенсаційний механізм цивільно-правової відповідальності починає реалізовуватися, як правило, за ініціативою потерпілої особи; інакше кажучи, на відміну від інших видів юридичної відповідальності, застосування майнових санкцій цивільно-правової відповідальності за чинним законодавством є правом, а не обов'язком суб'єктів цивільних правовідносин.

Бібліографічні посилання

1. Алексеев С. С. Право : азбука – теория – философия : опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М., 1999.
2. Проблемы общей теории права и государства : учеб. / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М., 2006.
3. Сердюк І. А. Методологічний аналіз сучасних інтерпретацій поняття «юридична відповідальність» / І. А. Сердюк // Право і суспільство. – 2010. – № 5. – С. 45–50.
4. Цивільне право України : підручник : у 2-х кн. / за ред. О.В. Дзери, Н. С. Кузнецової. – К., 2002. – Кн. 1.
5. Брагинский М. И. Договорное право : общие положения / М. И. Брагинский, В. В. Витрянский. – М., 1997.
6. Гражданское право : в 2 т. : учебник / отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – М., 2000. – Т. 1.
7. Ткачук А. Л. Значення вини у відносинах відповідальності за порушення договірних зобов'язань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Ткачук А.Л. – Одеса, 2004.
8. Гражданское и торговое право зарубежных государств : учебник : в 2-х т. / отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – 4-е изд., перераб. и доп. – Т. 1. – М., 2004.
9. Отраднова О.О. Деякі проблемні питання неустойки в цивільному праві / О.О. Отраднова // Вісник Хмельницького ін-ту регіонального управління та права : наук. часопис. – 2002. – № 2. – С. 138–141.
10. Словник іншомовних слів / уклад. : С.М. Морозов, Л.М. Шкарапута. – К., 2000.
11. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права / И.А. Покровский. – М., 1998.
12. Про захист прав споживачів : Закон України від 19.05.1991 р. / ВР України

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

13. Цивільне право України : підручник: у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, І. В. Жилінкова та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатеевої, В. Л. Яроцького. – К., 2004. – Т. 1.

14. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // ВВР. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

15. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 436-IV / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.

16. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность / С.Н. Братусь. – М., 1976.

17. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України 18.03.2004 № 1618-IV / ВР України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-iv>.

18. Рішення Апеляційного суду Дніпропетровської області : справа № 2/412/2046/12 від 25.04.2012 р. // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Decision/Review/?RegNumb=23741584>.

Легеца Ю. А. Понимание гражданско-правовой ответственности. Определена сущность гражданско-правовой ответственности, выделены ее признаки, рассмотрен характер ответственности. На основе проведенного анализа судебной практики сделан вывод об особенностях привлечения к отдельным формам гражданско-правовой ответственности.

Ключевые слова: гражданско-правовая ответственность, проценты, неустойка, сущность.

Legeza Yu. O. Understanding of civil-legal liability. In this article the essence of the liability is allocated its characteristics, is considered the nature of responsibility. Based on the analysis of judicial practice concludes particular attraction to particular forms of liability.

In this article the author defined the essence of the liability, allocated its characteristics, considered the nature of responsibility. Based on the analysis of judicial practice she concludes particular bringing to particular forms of liability.

General issues of legal liability were often the focus of scholars and lawyers, however, despite thorough investigation, have not lost their relevance. The presence of ambiguity and polisemantychnist interpretations of the concept of civil liability compounded his lack of legal definition, and definitions of related concepts - "civilian legal", "civil fault" - which operate on jurisprudence and jurisprudence.

The main controversial issue that is very acute as to practitioners and to scholars, is the problem of determining the grounds for civil liability and an excuse for its attraction to her. Ambiguous still treated civil provisions of the application of the prosecution in case of no fault of the offender . Special attention needs to study forms of civil liability and their differentiation from other types of related forms of legal liability. So, based on certain controversial issues , see the relevance of the chosen theme.

The purpose of the article - description of complex theoretical and practical approach to determining the nature, characteristics, types, forms and grounds of civil liability, the study of the characteristics and formulation of conclusions and proposals aimed at optimizing its legal regulation.

Keywords: civil-legal liability, interest, penalty, essence.

Надійшла до редакції 25.04.2013